

UOT 7(091)

MİRSƏLİM EMİNOV

“XOSROV VƏ ŞİRİN” POEMASINDA SƏNƏTKARLIQ HAQQINDA

Nizami Gəncəvi dahi şair, mütəfəkkir, filosof və bir çox xüsusiyyətləri ilə yanaşı ciddi tədqiqatçı olmuşdur. O, öz poemalarına başlamazdan əvvəl mənbələrdəki məlumatları toplayıb öyrəndiyini yazır. Bu səbəbdən də Nizami Gəncəvinin poemaları bir çox elm sahələri üçün mənbə rolunu oynayır. Bu elm sahələrindən biri də incəsənətdir. O, poemalarında incəsənətin naqqaşlıq, miniatür sənəti, ebru, həkkaklıq, memarlıq, teatr və s. haqqında məlumat verir. Hər bir incəsənət əsərini bir sənətsünas təhlil edir və sənətkarlar üçün zəruri olan xüsusiyyətləri qeyd edir. Eyni zamanda bəhs etdiyi dövrün sənətkarının bacarığını, onun məharətini, ustalıq səviyyəsini bir rəssam kimi sözlə təsvirini yaradır. Bu cəhətdən Nizaminin “Xosrov və Şirin” poeması VI-VII əsr Azərbaycan incəsənətinin, sənətkarlığının öyrənilməsi üçün xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Açar sözlər: Azərbaycan incəsənəti, sənətkarlıq, ebru, miniatür, həkkaklıq, Xosrov və Şirin.

Nizami Gəncəvinin Xəmsəsi dünya poetik-fəlsəfi fikrinin zirvəsində dayanır. Xəmsəyə daxil olan beş poema-məsnəvisində bütün zamanların ən humanist, ümumbəşəri idealları parlaq şəkildə bədii əksini tapıb. Bütün məziyyətləri ilə yanaşı bədii əsərlərinin tarixi qaynaqları düzgün əks etdirməsinə böyük önəm verən Nizami Gəncəvi poemalarını yazmazdan əvvəl qaynaqları bir alim ciddiliyi ilə araşdırmış, doğru qəbul etdiyi həqiqətləri öz əsərlərində əks etdirmişdir. O, əsərlərində bir çox elm sahəsindən, dövrün elmi-mədəni inkişaf səviyyəsindən bəhs etmişdir. Bu səbəbdən də onun poemaları tədqiqatçılar üçün qaynaq rolunu oynayır. Bu elm sahələrindən biri də incəsənətdir. Poemalarda incəsənətin miniatür, xəttatlıq, musiqi, memarlıq və digərlər növləri haqqında məlumat verilir. Bu cəhətdən “Yeddi gözəl”, “Xosrov və Şirin” poemaları diqqəti daha çox çəkir. Yüksək estetik zövqə, sonsuz bədii təfəkkür gücünə malik olan mütəfəkkir şair incəsənət nümunələrindəki gözəlliklərə bu əsərlərində geniş yer vermişdir. Nizami Gəncəvi poemalarında bir sənətsünas kimi rəssamlıq, memarlıq, naqqaşlıq və s. sənətinin incəliklərini vəsf edir, həmin sənətlər üçün zəruri olan keyfiyyətləri sadalayır. Sənətkarlıq sahəsinin və sənət əsərlərinin bu cür aydın, başa düşülən sözlə təsvir olunması Nizaminin bu sənət sahələri ilə yaxından tanış olmasını göstərir. Bütün bunlar şairin musiqi, rəssamlıq, memarlıq və s. kimi incəsənət növlərinə olan estetik marağını da büruzə verir.

Bildiyimiz kimi, Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” poeması Sasani hökmdarlarından Xosrov Pərvizlə Bərdə hakiminin vəliəhdi gözəl Şirin arasındakı məhəbbət haqqındadır. Bu əsərdə ebru sənəti, miniatür, həkkaklıq, daşyonma və başqa sənət sahələri ilə bağlı məlumat verilir. Onlara nəzər salaq. Şair Xosrovun dostu Şapuru incə, zərif işlərdə sənətkar kimi təqdim edir.

Şapur adlı ona yaxın bir adam
Məğribdən Lahura gəzmişdi tamam.
Nəqşində Maninin şöhrəti vardı,
Rəsmində İqlidis qüdrəti vardı.
Zirək, şəkil çəkən, qələmi iti,
Xəyalən çəkərdi min bir surəti.
İncə, zərif işdə xeyli pərgardı,
Suların üstündə naxış salardı [4, s. 89].

Yunan alimi, məşhur “Başlangıçlar” əsərinin müəllifi İqlidis (Evklid) riyaziyyat və həndəsə elminə dərinlən bələd olmuşdur. Nizami burada Şapurun nəqqaş olduğunu göstərərək, onu Evklid ilə müqayisə etməsinin səbəbi onun həndəsi naxışları yaratmaqda mahir olmasıdır.

Xosrov və Şirin poemasının daha əvvəlki tərcümələrində bəhs etdiyimiz bənddə belə bir misra var. “Sanki xəyalından naxış fırçasız çəkilirdi” [3, s. 62]. Bildiyimiz kimi ebru sənətində rəsmlər əvvəlcədən düşünülməmiş şəkildə, bədahətən yaradılır və su kimi bilinən məhlulun üzərinə səpələnən boya damcılarında fırça ilə deyil “biz” ilə forma verilir. Tədqiqatçılar bu bənddəki sözlərə əsasən Nizaminin burada ebru sənətindən bəhs etdiyi fikrindədirlər. Nizami bu məqamı göstərməklə ebru sənətinin mövcud olduğunu və saraylarda tanındığını da göstərmişdir.

Qələmi naxışla birləşərkən
Suya sədəf kimi düyün naxış salırdı
Qələmin qarısından huri telləri kimi
Kölgənin naxışını nura salırdı [Yeddi].

Yeddi gözəl poemasından olan bu bənddə də hesab edirəm ki, ebru sənətindən bəhs edilir.

Daşyonma və həkkaklıq sənəti haqqında da poemada Şapur Fərhadı Şirinə tərif edərək onun sənətkarlıqdakı bilik və bacarığından danışır.

Dedi: “Fərhad adlı bir cavan vardır,
Usta mühəndisdir, bir sənətkardır.
Həndəsə elmində xariqə saçar
“Məcəsti”, İqlidis sirrini açar.
Biz Çində yaşmış olmuşuq,
Bir yerdə oxuyub yaşa dolmuşuq.
Ustamız bilirdi hər bir peşəni.
Mənə qələm verdi ona tişəni.
Külünglə başlarkən sənətkarlığa,
Yeri quş qayırtıb yüklər balığa.
Qızıl bir rəng alır işindən güllər,
Daşlara dəmirlə Çin nəqşi çəkər [4, s. 284].

Şapur ilk olaraq Fərhadın mühəndislik, memarlıq bacarığından söz açaraq onun həndəsə elminə bələd olduğunu bildirir. Nizami Fərhadı dəmirlə, külünglə daşlara şəkil çəkməkdə usta olduğunu göstərir. Bildiyimiz kimi həkkaklıq daş, ağac, gəc və s. üzərinə qazma və ya oyma üsulu ilə naxış salma sənətidir. Azərbaycanda Həkkaklıq sənətinin tarixi eramızdan əvvəl aiddir və günümüzə qədər gəlib çatmış V-VI əsrə aid Mingəçevir məbədinin kapitelindəki tovuş quşu təsviri bəhs olunan dövrdəki həkkaklıq sənətini inkişaf səviyyəsini göstərir [2, s. 26]. Nizami Gəncənin bəhs etdiyi dövrü bir tədqiqatçı kimi araşdırdığını və bəhs etdiklərinin doğruluğunu göstərir. Bu misralar da Fərhadın mahir həkkaklıq olmasını və hətta insan surəti də oymağı bacardığını söyləyir. Fərhadın Bisütun dağına çapmazdan öncə üzərinə şəkil çəkdiyini yazan aşağıdakı misralar da bu fikri bir daha ifadə edilir və bu misralar Azərbaycan plastik sənət tarixinin öyrənilməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

Daşın düz yerindən yonub bir qədər,
Çəkdi gözəl-gözəl nadir şəkillər.
Şirinin şəklini yaratdı qəşəng,

Elə bil ki, çəkdi Mani bir Ərjəng.
İti külüngünün ucuyla sonra
Xosrovla Şəbdizi çəkdi divara [4, s. 303].

Nizami poemaya başlamazdan əvvəldə bu dastanın gerçəkliyi, Xosrovun sarayının, Bisütun dağı və üzərindəki atın şəklinin onun dövrünə kimi qaldığını yazır.

Xosrovdan, Şirindən qalan Yadigar
Gizlində deyildir, durur aşikar:
Şəbdiz atın şəkili, Bisütun dağı,
Pərviz sarayının eyvanı, tağı...

Daha sonra şair Fərhadın daşyonma sənətindəki məharətini göstərmək üçün onun düzəltdiyi hovuzu Kövsər hovuzu ilə müqayisə edir.

Bir hovuz düzəltdi axırda – göyçək,
Kövsər hovuzu olmaz onuntək.
Daşları düzmüşdü elə diqqətlə
Araya sığmazdı bir tük də belə.
Daşyonan daşdan bir hovuz yaratdı.
Sanki barmağından fəvvarə atdı [4, s. 287].

Bildiyimiz kimi Yaxın və Orta Şərq xalqları incəsənətinin maraqlı və zəngin hissəsini təşkil edən Azərbaycan miniatür sənəti dünya incəsənəti tarixində özünəməxsus yer tutur. Şair VI əsrin ən maraqlı sənət sahəsindən də bəhs edir.

Bir uğurlu kağız alıb, bir anda
Xosrovun şəklini yaratdı onda [4, s. 99].

Əvvəl çəkdiyi tək kağız üstünə
Xosrovun şəklini çəkmişdi yenə [4, s. 102].
Nəqqaşlıqda böyük yerə çatmışam,
Xosrovun şəklini mən yaratmışam.
Rəssam çəkən şəklə oxşayır, fəqət
Cansız olur onun çəkdiyi surət [4, s. 115].

Miniatür sənətinin ən qədim nümunəsi isə XIII əsrə aid olsa da onun tarixi çox daha qədimdir. Bu misralarda Şapurun Xosrovun şəkili bir nəçə dəfə çəkdiyini göstərməklə onun miniatürçü rəssam olduğunu və portret çəkməkdəki xüsusi bacarığını göstərir.

Nizami Gəncəvi özündən bir neçə əsr əvvəli tədqiq etmişdir və öz poemasında bəhs etmişdir. Biz burada Şapur və Fərhadı dövrün bacarıqlı sənətkarı kimi qəbul etsək, təsəvvürümüzdə dövrün incəsənətinin, sənətkarının və sənətkarlıq nümunəsinin, onların şöhrətinin aydın mənzərəsini yaratmış olarıq. Bildiyimiz kimi keçmiş dövrün tədqiqində yazılı mənbələrin və günümüze gəlib çatmış incəsənət nümunələrinin müstəsna rolu vardır. Daha qədim zamanları tədqiq etdikcə isə yazılı mənbələr daha da azalır. Bu baxımdan Nizaminin yaşadığı dövrün və ondan əvvəlki dövrün incəsənətinin öyrənilməsində Xəmsənin yazılı mənbə kimi əhəmiyyətli rolu vardır.

ƏDƏBİYYAT

1. Əfəndi R. Azərbaycan incəsənəti. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 272 s.

2. Xosrov və Şirin. Bakı: Elm, 1981.
3. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Bakı: Lider, 2004, 392 s.
4. Yeddi Gözəl. Bakı: Elm, 1983 s.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: *m.selimeminov@mail.ru*

Mirselim Eminov

CRAFTSMANSHIP IN “KHOSROV AND SHIRIN” POEM

Nizami Ganjavi was a brilliant poet, thinker, philosopher, and researcher, along with other characteristics. He wrote in his poems that he collected and studied information from sources. For this reason, Nizami Ganjavi's poems play the role of a source for science. One of these fields of science is art. His poems give information on paintings, miniature art, marbling, engraving, architecture, theater, and others. Each work of art is analyzed by an art critic and notes the features necessary for artisans. At the same time, he described the craftsman's skills, his ability, the level of mastery as an artist. In this regard, Nizami's poem “Khosrov and Shirin” is significant for studying art and craftsmanship in Azerbaijan in the 6th-7th centuries.

Keywords: *Azerbaijani art, craftsmanship, marbling, miniature, engraving, Khosrov and Shirin.*

Мирсалим Эминов

ОБ ИСКУССТВЕ В ПОЭМЕ «ХОСРОВ И ШИРИН»

Низами Гянджеви был великим поэтом, мыслителем, философом и, наряду со многими другими качествами, серьезным исследователем. Он пишет, что перед тем, как создавать свои поэмы, он собирал и изучал информацию из источников. По этой причине стихи Низами Гянджеви играют роль источника для науки. Одна из таких областей – искусство. В своих поэмах он предоставляет информацию о таких видах искусства, как живопись, миниатюры, скульптура, гравюра, архитектура, театр и других. Каждое произведение искусства поэт анализирует как искусствовед и отмечает особенности, необходимые художнику. В то же время он на словах описывает мастерство художников своего времени. В связи с этим поэма Низами «Хосров и Ширин» имеет особое значение для изучения искусства и ремесел в Азербайджане VI-VII веков.

Ключевые слова: *азербайджанское искусство, ремесло, эбру, миниатюра, гравирование, Хосров и Ширин.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Əbülfəz Quliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlkin variant 28.07.2021
Son variant 10.08.2021